

Træk af slægters spor I
Ejner forgenten Odder sogn

368 Erhardt Jensen Odder

TYENDE OG SMÅKÅRSFOLK I HADS HERRED I BEGYNDELSEN AF ÅRHUNDREDET

AF RS. M. RASMUSSEN

1884-1974

Jeg har her skildret, hvad jeg i løbet af 84 år har oplevet. De unge i dag vil måske sige, det er løgn, og med de kår, som de unge lever under i dag, kan jeg godt forstå, at de stiller sig tvivlende, men der er ikke noget overdrevent.

Tyende er et ord, som forsvinder af det danske sprog. De få medhjælpere, der er tilbage ved landbruget, benævnes ikke ved ordet tyende, men for 60—70 år siden var der mange, der henregnedes til tyendet.

Jeg har gået i den gamle skole i Rude. Huset ligger der endnu. Den nye skole mellem Rude og Saksild blev bygget 1900—1901, men jeg blev konfirmeret i Nølev kirke i foråret 1899. Læreren var en gammel mand, som efterhånden blev så nervesvækket, at han måtte antage en hjælpelærer. De store drenge drillede ham, han blev ikke regnet for ret meget, og når forældrene talte nedsættende om ham, tabte børnene respekten for ham. Vi havde nogle skiftende andenlærere, unge mennesker, som kom direkte fra seminariet. Vi blev undervist i regning, skrivning, bibelhistorie, danmarkshistorie og geografi. Vi skrev med en griffel på en tavle.

Karakteristisk for lærerens stilling var, at han ved udstykningen havde fået tildelt det ringeste stykke jord, en sandknude i den ene side og en lerknude i den anden med noget sur eng imellem. Der kunne fødes et par køer på de 6—7 td. ld. Rede penge fik han nok ikke mange af, men lejlighed var der jo, og så var han kirkesanger i Saksild kirke, der var også ~~høstoffer~~. Til jul blev vi børn sendt til kirke med offer til degnen og præsten indsvøbt i hver sin seddel. Der var stor forskel på præstens og lærerens stilling. Således havde præsten i Gylling den bedste gård på 160—170 td. ld. første classes jord.

I Rude er der 14 gårde, fæstegårde indtil begyndelsen af århundredet. Fæstevæsenet var op gennem det nittende århundrede blevet afløst af selveje, men der var det særlige forhold i Rude, at der var ingen, der ejede gårdene. Den sidste ejer, David Davidsen, havde givet dem til bønderne i arvefæste. Det var små stamhuse, og når der ingen ejere var, kunne fæstebønderne jo ikke købe dem, men den ældste af børnene kunne overtage dem som fæste, hvorimod de andre børn ikke kunne arve noget, da der selvfølgelig ikke kunne lånes i en fæstegård.

Der var almindelig utilfredshed med dette forhold, og der var et udvalg ovre at forhandle med ministeriet. Der blev vedtaget en lov, hvorefter der skulle betales en symbolsk pris; hvis jeg husker ret, gav de 2.000 kr. pr. td. hartkorn, i alt ca. 6.000, 8.000 eller 10.000 kr. Pengene blev anbragt i et fond, som administreres af amtsrådet. Renterne kommer tilbage til efterkommerne i form af legater til unge, der bliver gift, til soldater eller skolebørn. Som en kuriositet kan nævnes, at den ene af gårdene hørte under Rathlousdal. Jeg har hørt for-

tælle, at den var spillet bort i kortspil, så ejeren havde tabt den til ejeren af Rathlousdal.

Da jeg var konfirmeret, kom jeg til at tjene på en gård i Rude. Det første år fik jeg 150 kr. i løn. Til jul blev jeg sendt ud med et sigtebrød og en krukke mælk til hver arbejderfamilie. Der var sikkert mere godgørenhed den gang end senere, men der var også mere brug for den. Sulten stod på lur uden for døren. En arbejdsmand kunne den gang tjene 3—400 kr. om året: 1,50 kr. om dagen om sommeren og 1 kr. om vinteren samt kosten. Hvor der var mange børn, blev de sendt ud at tjene i tiårsalderen. Skolegangen var tilrettelagt sådan, at de tre første år gik vi 4 dage ugentlig om sommeren og 2 dage om vinteren, de sidste 4 år var det omvendt, velsagtens for at de største børn skulle hjælpe til hjemme. En dreng kunne tjene 10 kr., et par træsko og et pund tov (uld) for sommerhalvåret. Han kom op om morgenen for at udføre lidt arbejde, førend han skulle i skole; det var ikke så mærkeligt, at han undertiden sad og faldt i søvn.

Arbejdstiden var om sommeren fra 4—5 om morgenen til 7—8 om aftenen, enkelte steder i Vestjylland til »æ suel gik ned«. Når en karl eller pige havde fæstet sig for et halvt eller helt år, havde de solgt deres arbejdskraft, og jeg tror ikke, der ad rettens vej kunne findes frem til en minimums-arbejdsdag, men det var i hvert fald ikke 40 timers arbejdsuge, snarere 70. Et par steder forlangte de, at vi arbejdede søndag formiddag.

Der var selvfølgelig forskel på husbondsfolk. Et par steder var jeg glad for at være, den ene mand hjalp mig senere, da jeg købte ejendom. Men der var også nogle, som søgte at udnytte os efter bedste evne.

Ungdommen kom ikke så meget ud at more sig, som de har gjort senere. Hvor klimaet inde hos familien var køligt, blev det derfor mest i karlekamrene, vi opholdt os, når vi ikke følte, at vi var velkomne inde hos familien. Der findes altid nogle blandt de unge, som fører an, og der var mange, som satte en ære i at kunne drikke så meget spiritus som muligt. En ung karl, som ikke kunne tåle en hel del spiritus, var ikke rigtig regnet for noget.

Spiritus var billig, en hel flaske brændevin kostede 25 øre og en bajer 10 øre hos købmanden. I enhver gård havde man et anker eller en dunk med brændevin.

Den anden plads, jeg havde, var på en gård på 100—110 td. ld., der var 3 karle og 1 fodermester samt 2 piger. Manden var et fordrukkent subjekt. Han gik om formiddagen hen i den nærliggende brugsforening, hvor han sad og drak sammen med kunderne. Det foregik helt åbenlyst, skønt udskænkning var ulovlig. Så kom han ravende hjem til middag, sov et par timer, hvorpå han kørte til Odder, hvor han opholdt sig på et af hotellerne til ud på aftenen. Hesten, en lille russer, var så vant til det, at den selv kunne finde hjem. Så skulle vi jo spænde fra for ham og hjælpe ham ned af vognen, men det skete, at han var så drukken, at han gik på hovedet ned på stenbroen.

Han kom undertiden ind til os, for at vi skulle drikke med ham. Jeg var ganske ung, og selv om jeg en gang imellem har drukket en bajer eller to, har jeg aldrig syntes om det, men hvis man nægtede det, blev han gal. Han måtte til sidst sælge gården og bosatte sig i Århus, hvor de til sidst fandt ham; han havde hængt sig i et havehus.

Jeg kan ikke lade være med at sammenligne med Ludvig Holbergs Jeppe på bjerget, han var lige så fordrunken, men billedet halter alligevel. Min husbond

var en velhavende mands eneste søn, velbegavet og uddannet jurist. Man kan jo så spørge, hvordan en velbegavet mand kan blive så fuldstændig slave af denne last, men hvorfor bliver unge mennesker i vore dage narkomaner?

Jeg tjente i Kysing, og der var et mundheld på egnen, der lød sådan: Hvis man havde en kalv, der ikke ville drikke, så skulle den sendes til Kysing for at lære at drikke. Der blev drukket meget spiritus. Når vi havde liegstou (bal), foregik det på den måde, at vi fik lov at danse i en vognport med bræddegulv, og så købte vi selv kaffe og brød. Musikken leverede Jakob Due fra Odder og Jens Kristian fra Assedrup, en kone lavede kaffen, og pigerne serverede. Jakob Due satte lidt kolorit på gildet ved at synge nogle af tidens døgnviser; jeg husker endnu den om Lersøbøllen Ferdinand og Karen Spidsmus. Når vi så fik samlet alle udgifterne, betalte karlene, det blev som regel højst et par kroner. I Kysing skulle vi have lidt ekstra brændevin, da der gerne kom nogle karle ovre fra Ning herred, og det var nogle hårde halse. Det skete undertiden, at vi fandt en karl i vejgrøften ved siden af cyklen. Hvis det var en sommernat, skete der ikke noget ved at lade ham ligge, men de gamle kunne fortælle om, at det var sket, de havde fundet en karl liggende død i vejgrøften, velsagtens på grund af kulde og spiritus.

De tidligere stavnsbundne fæstebønder havde gennem det nittende århundrede arbejdet sig frem til mere selvstændighed og bedre økonomiske kår, men samtidig var de kravlet op på det næste samfundslag, tyende og arbejdsfolk.

Socialdemokraterne begyndte at agitere blandt arbejderne i begyndelsen af århundredet. Arbejderne og husmændene blev selvfølgelig interesseret i at få bedre kår, hvad socialdemokraterne lovede dem. Her på egnen var det særlig Peter Sabroe fra Århus, der virkede. Han interesserede sig især for småbørns kår. Det var ret almindeligt, at børn blev brugt til visse arbejder, som de kunne magte, men fra at blive brugt til at blive misbrugt er der jo ikke så langt, og det var det, Peter Sabroe søgte at bekæmpe. Han udgav et lille blad, »Lille Povl«. Han blev forøvrigt dræbt ved en togulykke i sommeren 1913, men han havde forinden nået at vække folks interesse for disse små samfundsborgere. Der er rejst en statue af ham i Århus, hvor han står med en lille ~~hånd~~ ved hånden.

Der blev jo talt en del om det blandt arbejderne, men ved samtale med dem blev jeg klar over, at flertallet ikke vidste ret meget om, hvad målsætningen var. Jeg havde ikke tidligere hørt tale om Karl Marx og hans teorier, og jeg var i begyndelsen lidt usikker, men efterhånden som jeg fik forståelsen af, hvad målet var, kunne jeg ikke slutte mig til tanken. Det skete, at jeg blev beskyldt for, at jeg ikke ville støtte småkårsfolks arbejde for at forbedre deres kår, men jeg kan ikke indse, at de forhold, som den almindelige befolkning i Sovjet og Mellemeuropa lever under i dag, betyder et fremskridt.

Karlekamrene var mange steder under al kritik. Enkelte steder var der cementgulv og jernvinduer, og så sov vi to i en seng. Jeg har oplevet at blive puttet i seng til en karl, der var luset. Der blev talt om, at det stod i tyende-loven, at der ikke måtte være jernvinduer i karlekamrene. I tilfælde af ildebrand kunne vi jo ikke komme ud.

Jo, der var skam en særlig lov for tyende, som om vi ikke kunne indordnes under almindelige lovparagraffer. Det var jo næsten, som om vi var en slags laverestående individer, og for mange var vi også bare et nødvendigt onde.

På gårde, hvor der var et par karle, bestilte manden ikke andet end at gå omkring og ryge på sin pibe, og så kunne man endda undertiden høre sådanne herrer udtale sig om, at det var dem, der forsørgede småfolk. Selvfølgelig var det jo da også dem, der betalte skatterne, men det må være arbejderne, der ved deres arbejde tjente pengene til at betale med. De beklagede sig også over de store lønninger, som de måtte betale folkene. At det ikke var så dårligt, fremgår af, at en mand, jeg tjente hos, da jeg var 25 år, havde 9 børn, som han kunne give hver en gård, da de blev voksne. Jeg fik 400 kr. for et år dengang, og da jeg nogle år senere købte en lille ejendom, havde jeg sparet 1.500 kr. sammen.

Der var også en anden samfundsklasse, aftægtsfolkene, som nu er forsvunden. Når folk blev så gamle, at de ikke kunne overkomme arbejdet, men måtte afstå gården, som oftest til et af børnene, men undertiden til vildfremmede, så flyttede de gamle ind i en stue, og så skulle de have ophold, som det blev kaldt, penge eller naturalier. Det var som oftest til gavn og glæde for begge parter, særlig hvis de unge havde småbørn; da blev det som oftest hos de gamle, børnene holdt til, og det var tit en stor sorg, ikke mindst for børnene, når de gamle døde. Men det skete, at der udviklede sig en stærk uvilje, hvis de unge ikke magtede at betale de fastsatte udgifter. Det kunne undertiden gå sådan, at de unge længtes efter, at de gamle skulle dø.

Jeg kom en del sammen med en dreng på min egen alder. Han opholdt sig mest inde hos sine bedsteforældre. Der var lergulv i stuen, i forstuen var der brølagt med små sten, og det var der også i køkkenet. I baggrunden af stuen var der alkovesenge med forhæng for og halm i bunden. Nu synes folk vel, at det var forfærdeligt, men det var nu ikke ringe; når der kom en dyne over, lå man godt. I karlekamrene havde vi heller ikke andet. Det var ret hyggeligt, også for rotter og mus.

Som barn forstår man det jo ikke, men senere som voksen har jeg ofte undret mig over, hvordan to familier fik føden på en lille dårlig ejendom på 10—12 td. ld., men de levede vel mest af det, de selv avlede. Når de havde mælk, en gris at slagte og nogle høns, som lagde æg, og selv avlede kartofler og korn til at lave mel og gryn af, så var der jo det meste af, hvad de skulle bruge.

På gårdene fik vi om morgenen mælkebrød, rugbrødsterninger med kogt mælk, om middagen grød eller vælling eller også vandmad, kogt på hjemmeslagt kød. På gårdene var det ret almindeligt, at man slagtede et par grise og et par får om året. Om aftenen fik vi mælkegrød (bygggrød), desuden fik vi både formiddags- og eftermiddagsmellemmad om sommeren. Det var en lidt ensformig kost, men jeg tror, vi var godt tjent med den. Der blev ikke talt om vitaminer og kalorier, og jeg tror, sundhedstilstanden var lige så god som nu. Folk bliver ældre nu, men det skyldes vel, at syge- og lægehjælp er blevet mere almindelig.

Sidst i forrige århundrede begyndte de gamle at få, hvad man den gang kaldte alderdomsunderstøttelse, det er jo senere blevet til aldersrente og nu til folkepension. Jeg synes, der blev talt om 17 øre om dagen, og der var også noget, man kaldte den frivillige fattigkasse. Det var jo selvfølgelig umuligt for arbejdsfolk at spare noget op til de gamle dage med den dagløn, de fik, og så var der ikke anden udvej end fattiggården, og det var de gamles skræk; det blev betragtet som vanærende.

Arbejdet på gårdene foregik dengang på en meget primitiv måde. På den første gård, hvor jeg tjente, høstede vi kornet med le. Der var en tærskemaskine med hesteomgang, en hakkelsemaskine og en kornrensemaskine til håndkraft. Der blev i årene omkring århundredskiftet anskaffet tærskemaskiner; tidligere havde man tærsket kornet med plejl. Lidt senere fik de høstmaskiner, de såkaldte aflæggere. Det var først omkring 1910—15, de fik selvbindere.

Som barn hørte jeg ofte de gamle, når de sad og fik en kaffepunch, tale om liglam, helheste, lygtemænd og lignende fænomener, som de mente at have set. De var for uoplyste til at forstå, hvad det drejede sig om. Lygtemænd skyldes fosfordampe, som fremkommer på sure, fugtige arealer, de kan i mørke aftener vise sig som flakkende lys. Helhesten var en trebenet hest, som kom humpende og slog gnister i stenbroen. Der blev også talt om kloge mænd. I Saksild boede der en, som hed Mads, han kunne kurere mange sygdomme og var meget søgt. Det var nok ikke lutter overtro, da der jo bevislig er mennesker, der har større evner end andre.

Der var, mens jeg var barn, ældre folk, som ikke kunne skrive. Der boede en ældre kone hos os, en fjern slægtning, som en dag fik besøg af en ridende gendarm, som skulle have hendes underskrift, vistnok i en arvesag. Han holdt hende i hånden, mens de skrev. Jeg er ikke klar over, hvor gammel jeg var, men jeg husker, at denne flotte rytter i lyseblå uniform var næsten som en himmelsk åbenbaring. Det må jo have været en af de gendarmere, som blev ansat til at holde befolkningen i ave efter Estrups provisoriske love.

Der har jo gennem tiderne været tilløb fra de undertrykte samfundslags side til at ryste åget af sig. Bondeoprøret under anførsel af skipper Clement blev slået ned med hård hånd og bidrog vel kun til at gøre bøndernes kår endnu ringere, og der har vel udviklet sig det, man kalder trællesind og mindreværds-komplekser, men omkring århundredskiftet skete der et vårbrud, der blev oprettet højskoler, og socialdemokraterne fik dem, der var mest forkuet, til at rejse hovedet. Grundtvig skrev: »Hvad solskin er for det sorte muld, er sand oplysning for muldets frænde«. Man kan vist sige, at der var gærende kræfter, der brød sig frem til lyset.

Jeg har undertiden hørt udtrykket »de gode gamle dage«, og selvfølgelig er den tid, da man kan betragte verden ud fra barndomshjemmets trygge verden, altid en god tid, men heller ikke det var forundt alle børn. Fattigdom og undertiden spiritus var skyld i, at børnene ikke fandt den tryghed, som burde være en selvfølge. Nej, der var for mange, der havde det sådan, at man ikke kan kalde det en god tid, der var for mange, der levede på livets skyggeside.

Vi, der har levet i denne periode, har været med til de trange og fattige kår; vi har oplevet, at de socialøkonomiske levevilkår langsomt blev bedre. Ungdommen mærker ikke så meget til det, den har den lykkelige evne at kunne glemme, uden at det efterlader bitterhed i sindet. Det var værst for de gifte med en flok børn.

Selv om man ikke er enig med socialdemokraterne på alle punkter, så må man jo indrømme, at det i første række skyldes dem, at vi ældre har så gode kår, som vi har.

I begyndelsen af århundredet kom der en del polske arbejdere her til landet, velsagtens fordi de var billigere end landets egne arbejdere. Det lyder jo utroligt, men kårene må vel have været endnu ringere i Polen end her. Det var særlig de store gårde, der »importerede« dem. Der blev en del boende her; de

må jo ikke have længtes tilbage. De var katolikker, og som sådan søgte de jo de katolske menigheder, og f. eks. i Pindstrup er der så mange, at de selv har bygget kirke.

På Gersdorffslund var der en halv snes stykker. Hvor meget de fik i dagløn, ved jeg ikke, men ifølge en arbejdsoverenskomst mellem forpagteren og de danske arbejdere på gården 1892 fik de 185 kr. om høsten, fra 1. april til 1. oktober 135 kr., om vinteren 1 kr. daglig minus 10 øre i husleje. De boede jo i gårdens arbejderhuse, og så fik de 6 potter skummetmælk daglig, men ellers var det på egen kost.

I 1896 om høsten strejkede arbejderne, i alt 40 mand. De forlangte 25 øre mere om dagen, men forpagteren hentede folk i Århus, og omegnens landmænd hjalp til med at få bjerget høsten. Der var nok, der gerne ville have arbejdet, og der var en ret udbredt uvilje mod arbejderne. I 1899 var der storlockout. Hvad striden drejede sig om, ved jeg ikke, og hvad resultatet blev, ved jeg heller ikke, men jeg kan huske, at der var en ung mand fra Rude, en gårdmands-søn, som tog til Århus og fik arbejde. Han kaldtes skruebrækker. De krav, man stillede, har sikkert været i høj grad berettigede, måske endda dikteret af den bitre nød, men der var i de besiddende samfundsklasser så meget sammenhold, at de kunne holde arbejderne nede. Når man sammenligner med vore dages arbejdskonflikter, kan jeg ikke lade være med at synes, vi er ved at havne i den anden vejgrøft. Bare det ikke går som med konen i muddergrøften.

Der er i det sidste 30—40 år sket en flugt fra landet til byerne. Arbejderne har mere frihed i byerne end på landet, og de tjener flere penge; det har medført, at de er blevet mere selvbeviste og nærmest ser ned på »de bønder«. Landmændene har jo stadig syv dage i ugen, mens byarbejderne kan nøjes med fem, til gengæld har landmanden glæden ved at arbejde ude i naturen. »Min er den klare kilde, og min den friske luft«. Der er jo selvfølgelig altid nogle sure efterårsdage, men det er glemt, når mulden om foråret bliver levende, og lærken jublende stiger i vejret. Luften dufter af grøde. Da kan landmanden føle sig som et lille, men nødvendigt led i dette årligt tilbagevendende mirakel, en arbejdets glæde, som fabriksarbejderen ikke oplever.
